

ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ В ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Фастовець Наталія Валеріївна,

к.н.з держ. упр., доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

м. Київ, Україна

Вступ. Як результат трансформації судово-правової системи України дослідження судового прецеденту як джерела права, має достатньо гостру актуальність. Саме сучасний етап реформування судової системи України є важливим і актуальним у контексті глобальних тенденцій і внутрішніх змін країни, а також політичної та економічної кризи, спричиненої військовою агресією російської федерації [1]. Необхідність створення інструментів, які сформулюють умови для прозорості прийняття судових рішень змушує переглядати правові принципи діяльності судової гілки влади. Питання пов'язані із правовими прецедентами як джерелом права актуалізувалися внаслідок підписання та ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, яка зобов'язує Україну виконувати рішення Європейського суду з прав людини в будь-яких справах у яких вона виступає стороною. Стосовно цього обов'язку в Україні діє закон від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якому наголошується про те, що суди України під час розгляду спорів застосовують в якості джерела права Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини.

Метою статті є проведення стислого аналізу поглядів науковців на місце та роль правового прецеденту в теорії права та правовій системі України.

Вітчизняна теорія права трактує правовий прецедент як правотворчий акт, який у разі відсутності правового регулювання приймається судом в результаті вирішення конкретної юридичної справи, має нормативну силу і виконує зразком для вирішення схожих справ [3-8].

Юридична енциклопедія визначає правовий прецедент, як спосіб зовнішнього вираження і закріплення індивідуального правила поведінки, яке встановлюється компетентним органом держави для врегулювання конкретної життєвої ситуації і стає загальнообов'язковим у регулюванні аналогічних конкретних життєвих ситуацій. [2].

Загальними для всіх правових прецедентів ознаками виступають наступні якісні характеристики:

- 1) письмова форма виразу;
- 2) специфічна форма виявлення волі (спосіб зовнішнього вираження) з боку правозастосовчого органу;
- 3) утворює нові казуальні норми права;
- 4) носить нормативний характер, який проявляється як припис (забезпечується державою в рамках законодавчої сили, яку має суб'єкт його творення);
- 5) наявність прогалин у нормативно-правовому регулюванні як причина виникнення;
- 6) закріплення індивідуального правила поведінки в майбутньому при розгляді аналогічних справ;

Сучасна правова теорія вирізняє *судовий і адміністративний* прецедент, класифікуючи прецеденти відповідно тому, який владний орган його видав (за суб'єктами правозастосовної нормотворчості).

Крім того, правові прецеденти класифікують за способами виникнення: *нормативно-правові, правотлумачні (правороз'яснювальні), правозастосовні*.

Відповідно способам виникнення, правові прецеденти мають свої специфічні ознаки, тому важливо відрізнити від правового прецеденту як зовнішньої форми об'єктивного юридичного права інтерпретаційно-правові прецеденти, що є актами казуального офіційного тлумачення (роз'яснення) змісту юридичної норми і набувають загальнообов'язкового характеру при тлумаченні (з'ясуванні) цієї норми в усіх наступних випадках її застосування іншими органами» [2].

Згідно юридичній енциклопедії під загальною редакцією академіка Ю. Шемшученка зазначено що судовий прецедент, це один із головних джерел в англо-американській . системі права (у Великобританії, більшості штатів США, Канаді, Австралії). Правило судового прецеденту полягає в тому, що рішення в конкретній справі, винесене судом, надалі є обов'язковим для судів при вирішенні аналогічних справ [2].

Вітчизняні наукові джерела містять наступне визначення, відповідно якому судовим прецедентом є загальне офіційне правило, яке встановлюється судом при вирішенні конкретної справи, тоді, коли він виявив, що жодна з чинних правових норм не підходить до даного випадку. Після прийняття цього рішення, це загальне правило трансформується і стає частиною чинного права. Це правило стає обов'язковим і підлягає застосуванню судами, рівними за статусом цьому суду, а також всіма нижчими судами [4, 5].

Судовий прецедент має наступні ознаки [9]:

- «1) визнається джерелом права (первинним для англо-саксонського права і вторинним для країн романо - германської правової сім'ї);
- 2) формується вищими судовими органами;
- 3) має загальнообов'язковий характер як для нижчих судів, так і для всіх інших державних органів і посадових осіб;
- 4) пов'язує рішення вищих судових інстанцій між собою;
- 5) має нормативний характер;
- 6) має письмову форму (передбачає обнародування судових рішень прецедентного характеру в бюлетенях або інших офіційних виданнях;
- 7) формується і функціонує в рамках чинного законодавства і в цьому значенні має вторинний характер порівняно із законом (закони стосовно прецеденту мають вищу юридичну силу, та містять загальні приписи, які потім конкретизуються в судових прецедентах);
- 8) має спрямованість на більш ефективний і кваліфікований розгляд судами конкретних справ, та заповнення прогалин і усунення двозначностей у законодавстві;

9) створюється на підставі вирішення конкретних поодиноких казусів та випадків і має казуїстичний характер;

10) має некодифікований характер, що виражається в множинності, у певному рівні неузгодженості та невпорядкованості».

Судовий прецедент має наступну структуру:

1. *Ratio decidendi* (з лат. — підстава для вирішення) — основна частина рішення суду, яка є нормою прецедентного права. Міститься в мотивувальній частині і є стандартом, поясненням, чому саме так було вирішено конкретну справу. *Ratio decidendi* фіксує правову основу, що має силу закону і повинна застосовуватися при вирішенні всіх наступних справ. Для обґрунтування цього принципу судді, ухвалюючи рішення у справі, застосовують норми законодавства, попередні прецеденти та мотивацію при їх прийнятті, цитати з авторитетних доктринальних джерел, посилання на іноземні прецеденти чи законодавство тощо [9].

2. *Obiter dictum* (з лат. — сказане між іншим) — зауваження суду щодо питань, які безпосередньо не входять до предмета судового рішення, але висловлені для пояснення, ілюстрації та мають загальний характер, і тому не має обов'язкової прецедентної цінності для майбутніх справ[9].

Існують певні правила застосування судових прецедентів [4]:

1. Відповідно принципу *stare decisis* (стояти на вирішеному) суд не має права переглядати прецеденти на свій розсуд;

2. Суд, який розглядає справу зобов'язаний звертатися до справ, що було розглянуто раніше та дотримуватися правил, встановлених під час розгляду попередньої справи;

3. Прецедентом вважається частина рішення суду, яка відображає позицію більшості суддів, що розглядали справу у складі колегії;

4. Рішення суду складається із наступних частин: *ratio decidendi* (мотив рішення) і *obiter dictum* (випадкове зауваження), які не є однаковими за значенням.

Серед видів судових прецедентів виділяють: обов'язкові та

перекопувальні. Обов'язкові прецеденти формуються рішенням вищих судових інстанцій. Перекопувальні – формуються рішеннями нижчих судових інстанцій.

Адміністративним прецедентом вітчизняна правова наука визначає рішення органу виконавчої влади у конкретній справі, обґрунтування якої стає правилом, яке застосовується при рішенні аналогічних справ [4, 5].

Альберт Венн Дайсі писав, що в Англії та в країнах, які як і Сполучені Штати, отримали свою правову систему від Англії, мають в основі системи адміністративного права такий феномен, як адміністративний прецедент, що, являє собою своєрідне «прецедентне право», яке сформоване не суддею, а державними службовцями [10]. Н. М. Крестовська та Л. Г. Матвєєва зазначають, що сфера застосування адміністративних прецедентів є вузькою, ніж судових.

Відповідно дослідженням М. Л. Белкіна та Л. М. Белкіна, адміністративний прецедент має три основні форми його вираження, а саме [11]:

1. У вигляді актів адміністративних юрисдикційних “квазісудових” органів, спрямованих на вирішення конкретних справ, спірних життєвих ситуацій.

2. У формі окремих актів вищих органів виконавчої влади (деяких листах і оглядах) зустрічаються вказівки про те, яким чином слід розуміти відповідні законодавчі норми і вирішувати справи певної категорії. Листи та огляди не є нормативними актами, але в тих випадках, коли окремі їх положення привносять новизну в регулювання суспільних відносин, можна говорити про прецедентний характер таких приписів (правоположення, що містяться в них, являють собою форму адміністративного прецеденту тлумачення).

3. Як окремі рішення нижчестоящих органів виконавчої влади, виконавчих органів місцевого самоврядування в тих випадках, коли вони створюють зразок для вирішення наступних справ, мають значення для наступної правозастосовчої практики з конкретного правового питання.

Висновок. Проведене дослідження дало змогу стверджувати, що

адміністративний та судовий прецеденти активно використовуються в сфері функціонування державних органів влади та в судовій системі, що вимагає проведення додаткових наукових досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фастовець Н.В., Гончарук О.В., Борденюк О.В. Судова система та процедури вирішення спорів: порівняльний аналіз та реформи [Текст] / Н.В. Фастовець, О.В. Гончарук, О.В. Борденюк // Наука і техніка сьогодні. — 2023. — Вип. 12 (26). - С. 220-233 URL:<http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/article/view/7017/70572>.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю70 Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 1998. ISBN 966-7492-00-1.
3. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права [Текст]: навч. Посібник / Р.Б. Тополевський, Н.В. Федіна/ Львів: ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: (Енциклопедичний курс) [Текст]: підруч./ О. Ф. Скакун. Вид. 2-е, перероб. і допов./ Харків: Еспада, 2009. 752 с.
5. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права [Текст]: Підручник. Практикум/ Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва/ Київ: Юрінком Інтер, 2019. 584 с.
6. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права [Текст]: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.]; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. – Х: Право, 2009. 584 с.
7. Зайчук О.В. Теорія держави і права [Текст]: Академічний курс: підручник / О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко/ 2-е вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
8. Бандурка О.М. Теорія держави і права [Текст]: Підручник. / [О.М. Бандурка, О.М. Головка, О.С. Передерій та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид.

наук, проф., акад. НАПрН України О.М. Бандурки; МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків:, 2018. 416 с.

9. Святоцький О. Д. Ratio Decidendi або актуальність запровадження судового прецеденту [Текст: / О. Д. Святоцький // Голос України. — 2023 — вип. № 222 (8239) 4 листопада 2023 URL: <http://www.golos.com.ua/article/323313>

10. Dicey A.V. Lectures Introductory to the Study of the Law of the Constitution (1885). URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://files.libertyfund.org/files/1714/0125_Vk.pdf.

11. Белкін Л.М. Проблематика забезпечення законності в теорії публічної страції. Юридичний вісник. Серія «Повітряне і космічне право». 2015. № 1. С. 50-55. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/boz_2013_1_16.pdf.